

Sankt Gertruds Kilde i Torstrup.

Af *H. K. Kristensen.*

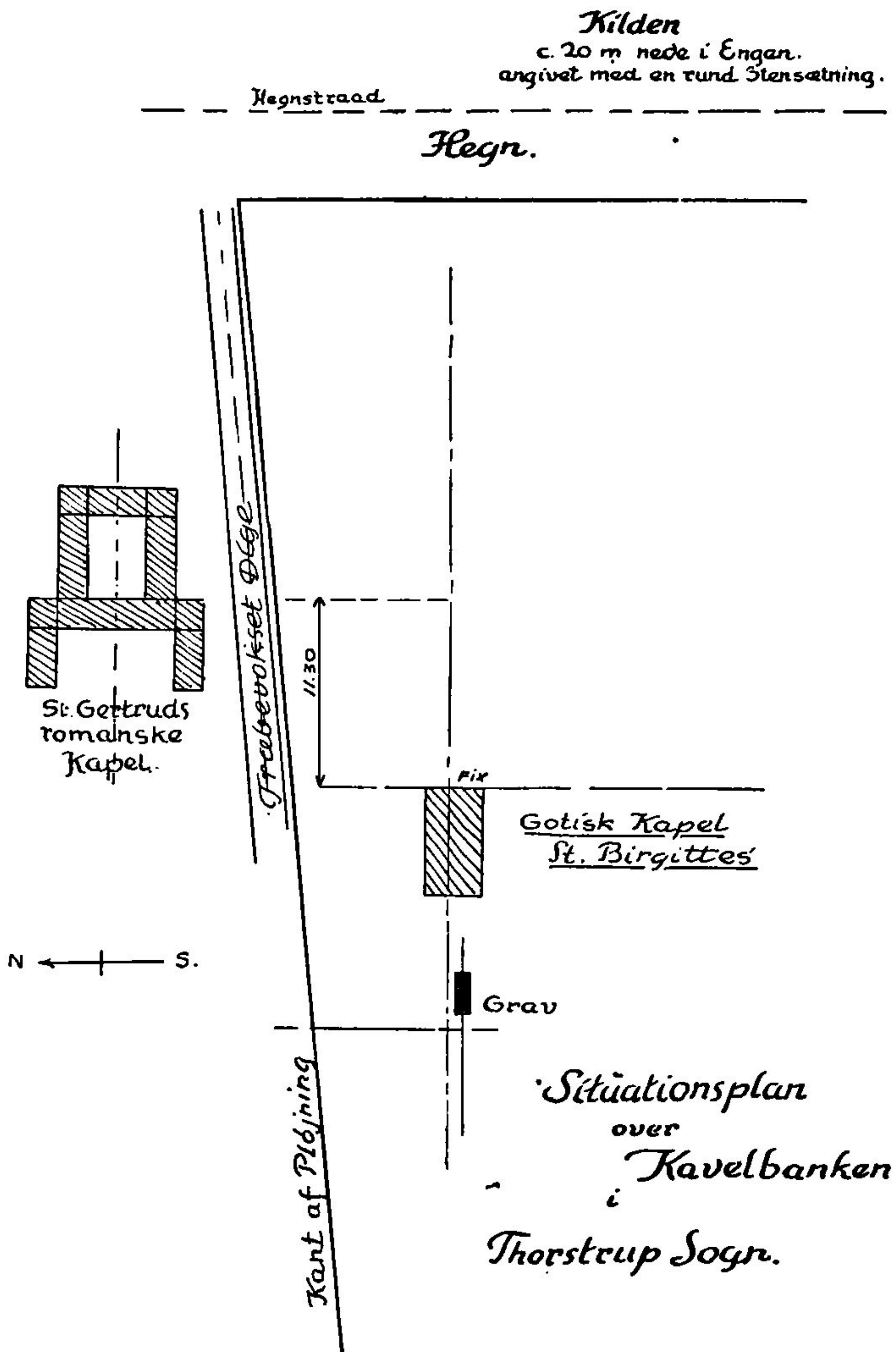
Lige til vore Dage har der været Folk her i Landet, som har søgt visse hellige Kilder eller Sundhedsbrønde. Man troede, at Vandet havde underbare, helbredende Kræfter, navnlig paa visse bestemte Dage om Aaret. Paa disse Dage kom Folk fra Egnen, ja undertiden Folk langvejs fra til Kilden. Oftest var det St. Hansaften, Tiden for den ældgamle hedenske Midsommerfest. Det forholdt sig, som August F. Schmidt skriver i sin Bog: »Danmarks Helligkilder«: »Forbud og Modstand fra verdslige og kirkelige Myndigheders Side ævnede ikke at udrydde den urgamle Tro paa de udvalgte Kilders Helbredelseskraft.«

I Torstrup Sogn, tæt Syd for Sig, findes en svag Højning lige oven for Skrænten mod Varde Aadal. Dette Sted kaldes Kapelbanken. Her ses svage Bygningsrester, som ifølge Traditionen og den af Pastor K. H. Østergaard foretagne Undersøgelse har været St. Birgittes eller St. Gertruds Kapel.

I Indberetningen til Ole Worm 1638 nævner Præsten Mads Hansen Trane S. Birritis Cappel paa Cappelbierre, og at »nedenfor i en Eng findes en Kilde, S. Birritis Kilde kaldet, huilcken i gammel Tid haffuer veret holdett for en Helligdom, som de gamle nu beretter.«¹⁾ — Næste

¹⁾ Danske Sml. 2. Rk. II, 89.

Gang, Kilden er fundet omtalt, er i Hr. Christen Friss' Indberetning til Resen 1687, hvor det hedder: »Kilde, som er brugt af siuge og lemleste. Udi Torstrup enge ligger her

til præstegaarden en eng kaldis Præstkrog, udi huis sønder ende endnu sees en kilde, som af gamle folch berettis at være kaldet St. Giertruds kilde. Ved samme kilde skal mange siuge oc vanføre mennisker hafue bekommet deris helbred igien. Den siges at skal hafue mist sin kraft derudaf, at en uforstandig mand skal hafue toet en skabbed hest derudfra, si credere fas est.«¹⁾

Ca. 1893 besøgte Lærer Nissen Ramten de jyske Helligkilder. Han har ogsaa været her og giver os følgende Beskrivelse: »Kilden er i Præstegaardens Eng mellem Bakken og Aæn: 8 Alen Vest for Aæn, 13 Alen fra Agrene og 44 Alen fra Engens Sydskel. Kilden ses nu næppe, men dens Sted kendes paa noget bredbladet Græs, der er særegent for bløde, vandrige Steder. For nogle Aar siden var der en Kapellan, som lod Kilden udgrave og undersøge. Om han fandt noget, vides nu ikke. Omtrent 70 Alen Vest for Kilden oppe paa Bakken laa St. Birgittes Kapel, hvoraf tydelige Spor endnu ses. Bygningen har haft Længderetning fra Øst til Vest. Der kan ikke angives noget Maal, da Pladsen har været pløjet og harvet i en ukendelig Aarrække. Det kunde næsten synes, som om der har været en Kirkegaard eller et Hegn rundt om Kapellet, dog var Kendetegnene noget utydelige. Paa Kapelpladsen saas Rester af røde Mursten og røde Teglsten. Der saas stærke Spor af Ild samt et Par Stykker Skaar af sorte Jydepotter og enkelte tykke Skaar og grovkornet som Gravkar fra Jernalderen.«²⁾

Dels gennem Offerfund i Kilder og dels gennem deres hedenske Gudenavne viser adskillige Helligkilder sig at være saa gamle, at deres Dyrkelse gaar langt tilbage i Oldtiden. Ogsaa Helligkilder med et kristent Helgennavn kan have gaaet saa langt tilbage, saaledes mener man, at

¹⁾ Jyske Sml. 1. Rk. X 4.

²⁾ Nationalmuseet II.

Danmarks mest berømte Helligkilde, St. Helene Kilde ved Tisvilde Strand, i Oldtiden har været et »Tis-Væld«, d. e. den gamle fælles indoeuropæiske Himmeligud Tis (vest-nordisk Tyrs) Kilde.

Kunde noget lignende efterspores ved St. Gertruds Kilde? Kunde man der finde Vidnesbyrd om, at dens Benyttelse gik saa langt tilbage, til før St. Gertruds Tid, til dunkle hedenske Tider? — Vilde man have Vished, var der ikke andet at gøre end foretage en Undersøgelse af selve Kilden og haabe paa, at den endnu maatte indeholde Genstande, som de kilde- og helsesøgende havde ofret.

Jeg foretog da i August 1936 med velvillig Tilladelse af Ejeren og med Nationalmuseets Billigelse en Udgravning af Kilden. Til dette undertiden noget fugtige og besværlige Arbejde fik jeg udmærket Hjælp af Præsterne K. H. Østergaard og E. Dalberg, nu Aastrup og Maugstrup, af Lærer Øllgaard, Hejbøl, og Gaardejerne Jens Christensen, Ovnbøl, og Ankjær Kristensen, Vesterbæk.

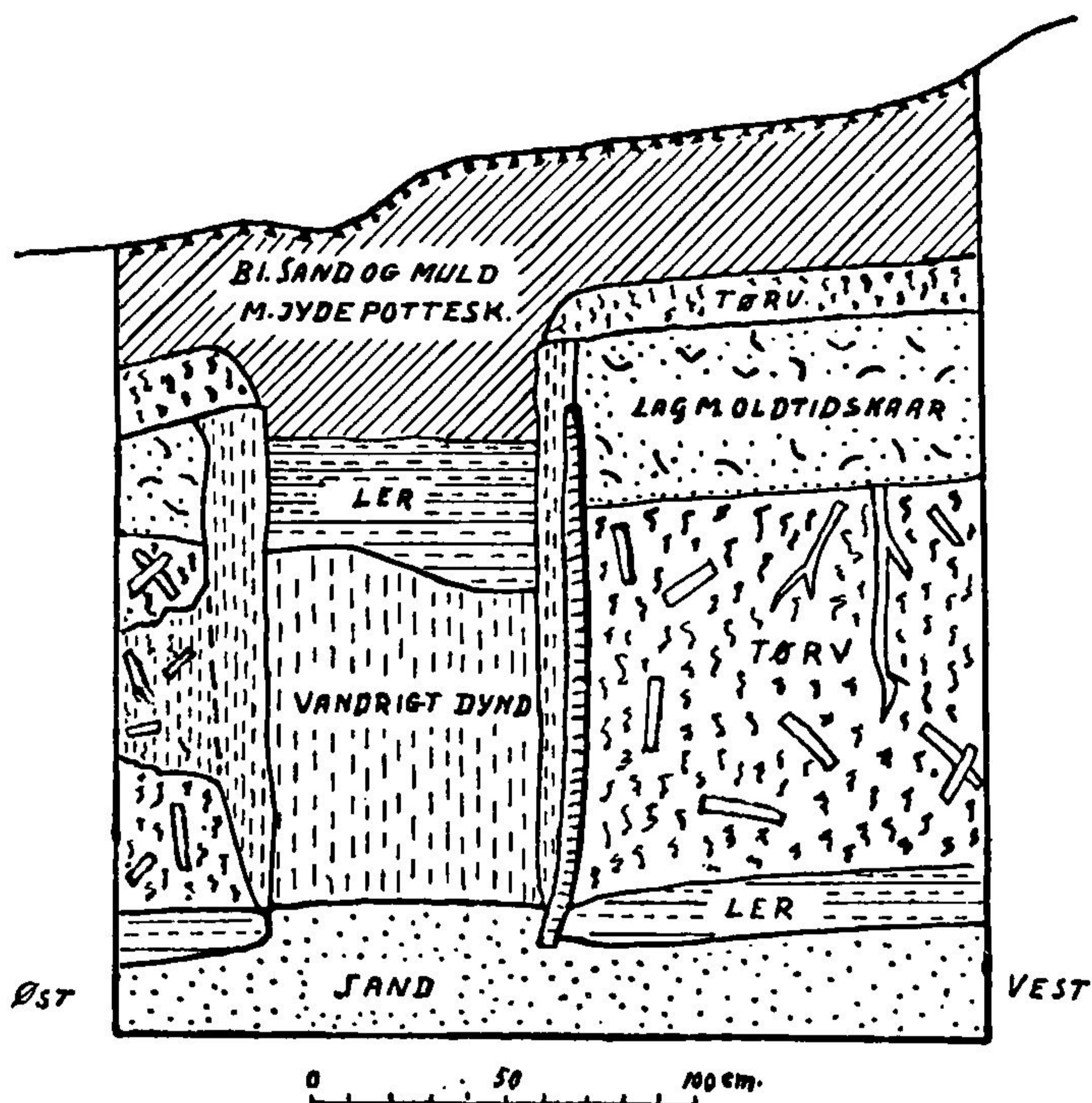
Først maatte Kildens Plads findes. Nissen Ramten skriver, at i 1893 ses den næppe. Og i 1936 var der slet intet Væld eller Vandhul at se. For knap en Snes Aar siden havde man nemlig stoppet den fuldstændig. Da vi gravede paa det af Nissen Ramten angivne Sted, var der ingen Kilde. Baade Agrene og Aæn har maaske forskubbet sig, ja selv Afstanden fra Engens Sydskel passede ikke. Heldigvis kunde Pastor Østergaard klare det. Han havde tilbragt sin Barndom i Torstrup Præstegaard, hvor hans Fader var Præst. Og han huskede godt Kilden og Højbjergningen nede i Præstegaardens Eng. Da laa Kærnemælksdunken gerne i Kildens kolde Vand, bundet fast med en Snor for ikke at synke ned. Det var med stor Ængstelse, han havde hentet Dunken; for »Kilden var bundløs,« sagde man. Østergaard havde derfor hele Tiden været klar over, hvor Kilden skulde søges; fugtigt, saftigt Græs røbede ogsaa Stedet. Kilden fandtes 18½ m Nord

for den sydlige Skelgrøft, $8\frac{1}{2}$ m fra Aaen og 3 m fra Midten af den Grøft, der løber Vest for Kilden ved Skræntens Fod. Som det fremgaar af Tegningen skraanede Stedet mod Øst. Her undersøgte et Felt paa 275×225 cm. Efter at Grønsværen var fjernet, viste der sig et Lag sandblandet Muldjord med samme Hældning. I dette Lag fandtes der Jydepotteskaar og Brudstykker af Munkesten og Tagsten. Stenene stammede rimeligvis fra Bygningen paa Kapelbanken lige Vest for. Endvidere viste det sig, at man havde tilstoppet Kilden med Ler. Dette sad nu i en Klump, der hele Vejen rundt viste en smuk Cirkelbue, undtagen mod Øst, hvor den var noget uregelmæssig. Dette Ler angav Kildens Diameter paa den Tid, den blev tilstoppet, ca. 70 cm.

Omkring Kilden, under Muldjorden viste der sig, som det fremgaar af Tegningen, et ca. 14 cm tykt, mørkebrunt Tørvelag uden Trærødder, Skaar eller Sten eller Genstande, formet af Menneskehaand. Herefter fulgte et 44 cm tykt Lag muldblandet, graat Sand med talrige Lerkarskaar af Jernalders Karakter, heriblandt var der adskillige Randskaar med fortykket, profileret Mundingsrand, og et Skaar med et Øre, der ved Grunden var bredt ud til Siderne. De maatte tilhøre den romerske Jernalder. Nationalmuseet, der var saa venlig at gennemgaa nogle indsendte Prøver, kom til det samme Resultat. Derimod fandtes der i dette Lag ikke et eneste Jydepotteskaar, men en afbrudt Flintflække.

Under Laget med Oldtidspotteskaarene laa et 104 cm tykt, blødt, brunligt Tørvelag med Trærødder og Grene, uden Skaar eller andre Kulturmindere.

Herunder fulgte et blaaligt, 15 cm tykt Lerlag, der hvilede paa et Lag groft, vandførende Sand. Sandlagets øverste Del, indtil 18 cm i Mægtighed, var hvidt, derunder rødligt. Paa Grænsen mellem det nederste Tørvelag og

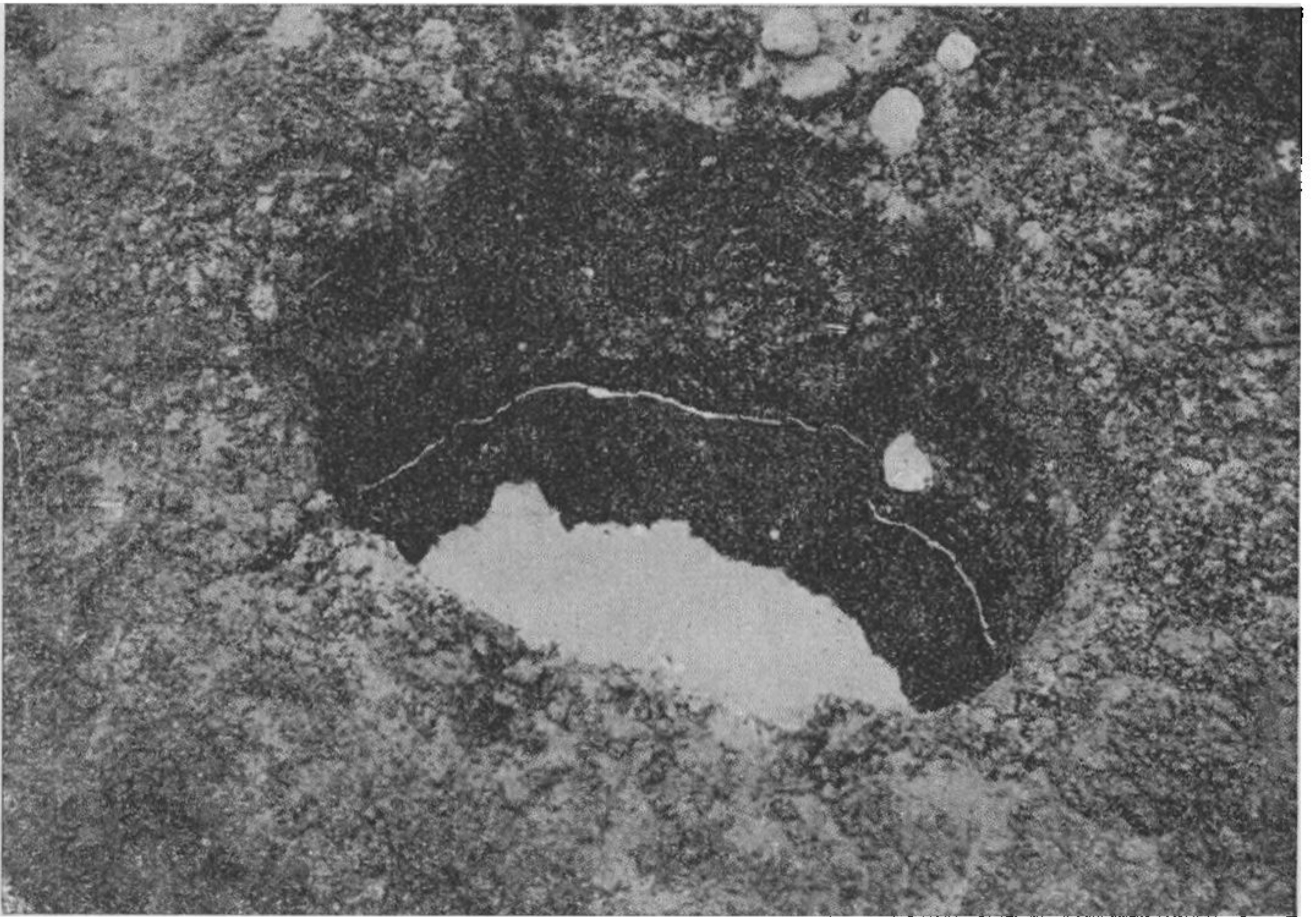

den overliggende Sandmuld laa der et ganske tyndt Lag hvidt Sand.

I selve Kilden fandtes det nederste blaalige Lerlag ikke. Det, at der har været et Hul i det mod Vandet isolerende Lerlag, har bevirket, at Kilden er blevet til. Det Tryk, hvorunder Vandet har bevæget sig i det vandførende Sandlag, har faaet Vandet til at strømme op af Hullet og vælde frem paa Overfladen. Under den førnævnte Lerklump, som for en Snes Aar siden stoppedes i Kilden, fandtes mørkebrunt, meget blødt og vandrigt Dynd, heri laa en Del Jydepotteskaar, men hverken Mønter, Naale, Bensplinter eller andet. Der fandtes nogle næsten forraadnede Grene, 4 Splinter af Eg og et Stykke Eg, til-dannet og glattet som en Kile, samt nogle Sten. Disse

Ting kunde tilfældigt være kastet i Kilden, maaske af Børn. I Sandet i Kildens Bund fandtes intet uden Sand og Vand.

Imidlertid viste det sig, at Kilden oprindelig havde været bredere end de 70 cm, den maalte, da den blev tilstoppet. I en noget uregelmæssig Ring med den største Diameter for oven paa 96 cm, fandtes et fastere, mørkebrunt Jordlag uden Trærødder eller Grene, men med

mange Potteskaar baade af Jydepotte- og Oldtidskarakter. Imod Vest fandtes en Række Stave eller Grene staaende i en Rundkreds ved Kildens Yderrand stukket helt ned i Sandlaget, ogsaa til de andre Sider kunde der spores Rester af dem, men kun 2 tæt sammenstaaende var helt vel bevarede. De var af El og paa Tykkelse med et Haandle; lige ved Siden af Kilden vokser der endnu Elletræer.

Skaarene fra Oldtiden er brunlige eller mørke, de fleste

er af jævnt store Kar, enkelte grove og tykvæggede maa dog stamme fra et større Kar. Blandt Jydepotteskaarene var der baade Mundingsrande, Ører og Tæer, desuden et 11 cm langt Fragment af en 2½ cm tyk, buet Hank. Ogsaa de er fra jævnt store Jydepotter. Ialt blev der optaget 520 Skaar.

Paa Grundlag af denne Undersøgelse kan vi danne os en Forestilling om Kildens Historie. I den romerske Jernalder, de tre første Aarhundreder efter Kristi Fødsel, var den øverste Meter Jord ikke aflejret paa dette Sted. Her var en Mose opfyldt af Grene og Trærødder. I Tøbrudstider eller ved stærke Regnskyl vaskedes der hvidt Sand ud af Skrænten ovenfor, som Vandet derpaa aflejrede i et tyndt Lag over Tørven. Efterhaanden førtes der Muld og Sand derned og blandedes med Resterne af Vegetationen paa Stedet. Folkene havde opdaget Kilden, der her var vældet frem; de benyttede dens Vand, herom vidner de talrige Skaar af deres Kar. De har vel allerede dengang anset den for at være hellig. Allerede i Bronzealderen, ja vist nok i Stenalderen, dyrkede man hellige Kilder¹⁾. Enhver, der har gæstet Nationalmuseet, har set Holken fra Budsene med de rige Offergaver i, en gammel Offerbrønd.

Senere i den kristne Tid var der et viet Kapel og en Kirkegaard paa Kapelbanken lige oven for Kilden her. Men der var ogsaa Begravelsesplads i den ældre Jernalder. Nissen Ramten fandt Skaar deroppe, som syntes at hidrøre fra Jernalderens Gravkar. Paa Varde Museum findes en søndret Urne uden Mundingsrand eller Ornamente, men med brændte Ben og en ubestemmelig forrustet Jerngenstand som Døds gave. Den skal være fundet paa Kapelbanken. Stedet har da rimeligvis været helligt i den ældre Jernalder. — Ogsaa i en Kilde ved Søfælde i Syd-

¹⁾ Axel Olrik og Hans Ellekilde: Nordens Gudeverden, 373.

fyn er der fundet romerske Lerkarskaar, saa Tilfældet er ikke enestaaende.²⁾)

Efter den romerske Jernalder er der kommet en Tid, hvor Lyngen bredte sit Tæppe fra Skrænten og helt ud paa Engen, og det mørkebrune Tørvelag aflejredes. Om Kilden dyrkedes i denne Tid kan ikke siges med Sikkerhed. Der er ikke fundet Skaar, der afgørende kan bestemmes til andre af Jernalderens Perioder. Dog blev der blandt Oldtidsskaarene i Laget mellem de to Tørvelag fundet et eneste Skaar med Ornament. Dette bestod af parallelle bredt indtrykkede, vandrette Linier, hvilke er saa almindelige i Folkevandringstiden, men de kan ogsaa godt forekomme i romersk Jernalder. Der blev ogsaa fundet ubestemmelige Skaar, d. e. Skaar, som kan være fra en næsten hvilken som helst Tid. Men det siger jo intet. Jernslaggeerne, som ligger i Kapellets Fundament paa Banken oven for, maa vel lige som den øvrige Jernudvinding paa Vardeegnen henføres til Jernalderen, men uvist til hvilken af dens Perioder. Slaggeerne vidner dog om, at der da har arbejdet Mennesker i nogenlunde Nærhed af Stedet. Det, at der allerede i ældre Middelalder byggedes et Kildekapel her, kan maaske tyde paa Kontinuitet i Dyrkelsen.

Efter Kristendommens Komme fik Kildedyrkelsen utvivlsomt en Opblussen. Kilden blev nu »kristnet«, den blev til en Helgenkilde og fik sit eget Kildekapel, viet Helgenen. Det skete allerede i den ældre Middelalder. Det viser Pastor Østergaards Fund af den romanske Kapeltomt. Kilden maa da have haft stor Søgning. Helgeninden, den blev viet til, var antagelig St. Gertrud. Ogsaa i den gotiske Tid maa Kilden have staaet højt i Ry, da der byggedes endnu en lille Bygning paa Kapelbanken.

Hvornaar Kilden blev indrammet med de førnævnte

²⁾ Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder 21.

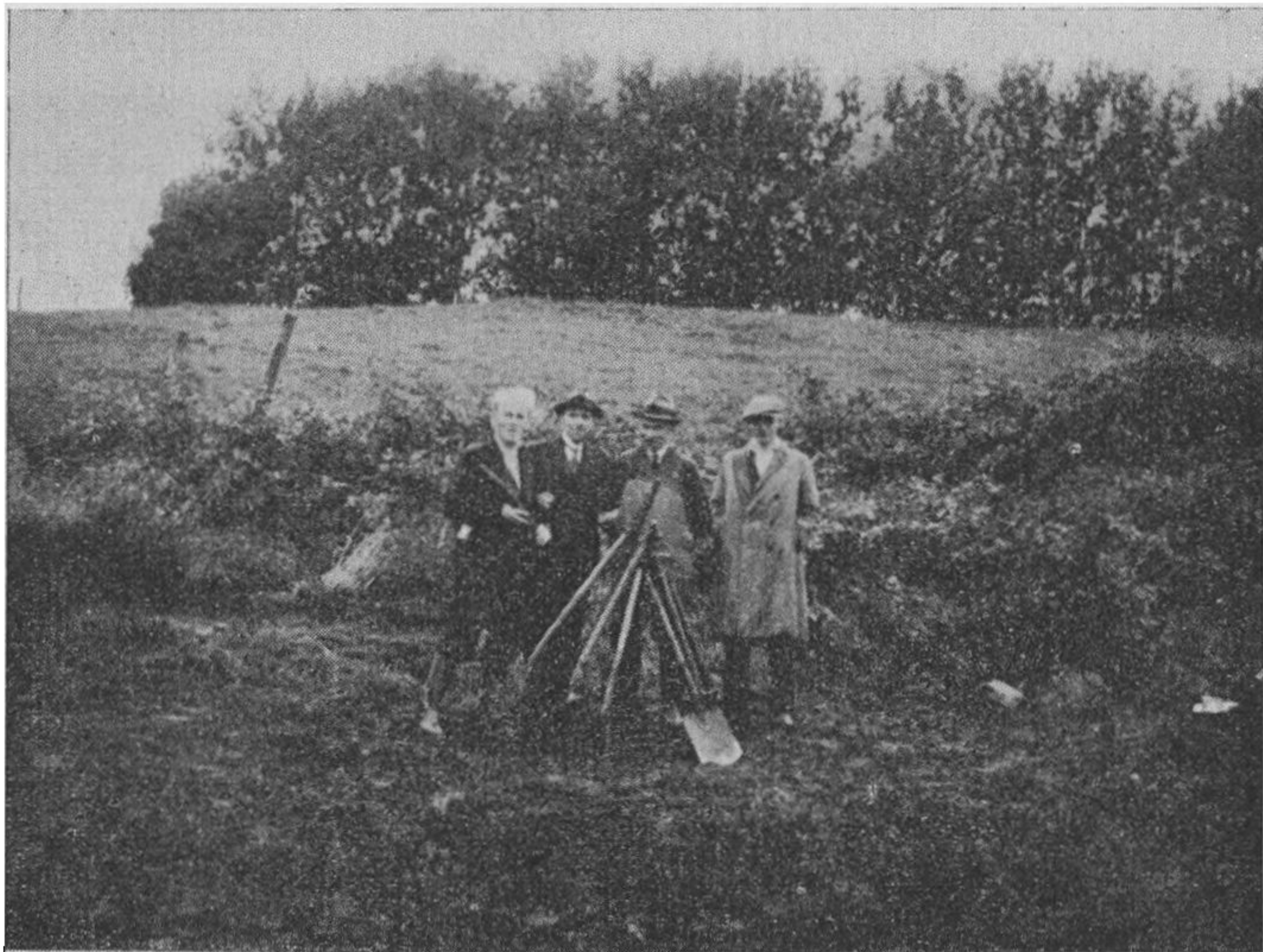
Ellegrene kan ikke afgøres. Der blev ganske vist fundet Skaar fra romersk Jernalder i Laget inden for Grenene i Kilden. Men de kan senere være gledet ind, hvor Grenene var borttraadnede.

Naar de helsesøgende havde drukket af Vandet eller badet de syge Steder, eftersom de led af ind- eller udvortes Sygdom, har de vel her som andre Steder søgt op i Kapellet for at bede, takke og ofre. Eller man ofrede i selve Kilden: Mønter, Knapper, Klude, Krykker, Haar, Potter eller andet. Navnlig var Møntofret almindelig. I Barnebrøndene i Tolg i Smaaland fremdrog man i 1902 ikke mindre end ca. 5300 Kobbermønter og 530 Sølvmønter fra Tiden 1573—1882, en enkelt var fra 1360, samt mange andre Genstande.¹⁾ I St. Gertruds Kilde fandtes ingen Mønter; det kan skyldes, at Møntofret først blev almindelig temmelig sent, saa man forinden havde holdt op med at søge denne Kilde. Eller det kan være, Beboerne har tømt Kilden for Værdisager Dagen efter Kildefesten, sligt skete mange Steder. Eller man kan have ofret i Kapellet. At det skulde være den af Nissen Ramten nævnte Kapellan, der har været paa Spil, er lidet sandsynligt.

De mange Skaar i og omkring Kilden skyldes ikke alene, at man kan have været saa uheldig at slaa Krukken i Stykker, naar man tog Vand op. Nej, det skyldes en jysk Kildeskik. Potten skulde helst være ubrugt og ukøbt, enten man saa selv havde lavet den eller tigget den. Efter Brugen skulde den helst slaas i Stykker, og Skaarene sprødtes da ved Kilden. Trækket fra Præsteindberetningen om Vaskningen af den skabede Hest er meget almindelig og maa vel opfattes som et Vidnesbyrd om, at man ogsaa brugte Kildens Vand til Dyr, men fandt det urigtigt.

Med Reformationen bekæmpedes Helgenvæsenet, og Ka-

¹⁾ Axel Olrik og Hans Ellekilde: Nordens Gudeverden, 374.

pellet blev vel nedbrudt ved denne Tid. Efterhaanden holdt man ogsaa op med at søge Kilden. Fra nyere Tid finder der, mig bekendt, ikke Vidnesbyrd om, at den brugtes som Helligkilde.
